

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

МАКАРОВА Олена Василівна

УДК 34.01:329.286 (043.3)

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор,
академік НАН України
ШЕМШУЧЕНКО Юрій Сергійович,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України,
директор.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук
України, Заслужений юрист України
СКРИПНЮК Олександр Васильович,
Національна академія правових наук України,
начальник відділу міжнародних наукових зв'язків;

кандидат юридичних наук
СНІГУР Ірина Йосипівна,
Головне науково-експертне управління
Апарату Верховної Ради України,
головний науковий консультант.

Захист відбудеться “10” вересня 2010 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.18 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “9” серпня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.С. Дубчак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відповідно до Конституції Україна є демократичною, соціальною, правовою державою. Однак це скоріше наміри, ніж об'єктивна реальність. Про це свідчить наявність кризових явищ в політичній, соціальній, економічній та інших сферах суспільного життя, високий рівень злочинності та правопорушень у країні тощо.

Домінуванню права в усіх сферах суспільного життя, підвищенню рівня духовних і моральних цінностей особи, забезпеченню гарантованих міжнародним і національним законодавством стандартів прав та свобод людини і громадянина істотно заважає правовий нігілізм, який набув значного поширення в нашій державі і має негативну тенденцію на найближчу перспективу. На протидію цій тенденції і спрямована дана дисертаційна робота.

Одним із важливих факторів, який вплинув на вибір теми дослідження, є також необхідність нагального вирішення таких проблем, як криміналізація суспільства, корупція, порушення прав та свобод людини і громадянина, різноманітні форми прояву деформації правосвідомості (правовий інфантилізм, правовий ідеалізм, правовий фетишизм, правовий конформізм, правовий дилетантизм, правова демагогія та „переродження” правосвідомості), занепад духовних і моральних цінностей, нестабільність і недосконалість національного законодавства, дефіцит поваги до органів державної влади з боку громадян та інші деструктивні явища сьогодення. Адже правова держава та різноманітні прояви деформації правосвідомості – явища несумісні.

Про значне поширення правового нігілізму в Україні свідчать також високі показники рівня загальної злочинності, яка, незважаючи на зниження її рівня протягом останніх років, у 2009 р. значно зросла (з 384,4 тис. злочинів у 2008 р. до 434,7 тис. злочинів у 2009 р.). Гострою залишається також проблема високого рівня злочинності неповнолітніх (15,7 тис. злочинів – 2008 р., 15,4 тис. злочинів – 2009 р.), однією з основних причин якої є, насамперед, недостатній рівень здійснення педагогами правоосвітньої та правовиховної діяльності. Тому однією з передумов протидії та подолання правового нігілізму є здійснення превентивних і правоосвітніх заходів з метою підвищення рівня правосвідомості та правової культури суспільства в цілому й молоді зокрема. Зазначене зумовлює необхідність дослідження проблем, пов'язаних із поширенням правового нігілізму та визначенням заходів протидії цьому явищу.

Питання, пов'язані з виникненням та поширенням правового нігілізму, вивчалися багатьма філософами та правниками. Ними розглядалися різноманітні антиправові явища дійсності, питання, пов'язані з усвідомленням необхідності та цінності права в суспільному житті, проблеми низького рівня правової культури громадян тощо. Однак актуальність проблеми правового нігілізму, особливо останнім часом, стала причиною

підвищеної уваги до неї з боку вітчизняних науковців, серед яких відзначимо роботи О.В. Волошенюка, Г.В. Тригубенко та В.В. Чернея.

Проте теоретико-методологічні підходи до формування організаційно-правового механізму подолання цього явища ще недостатньо опрацьовані в юридичній науці. На сьогодні відсутні загальнотеоретичні комплексні дослідження проблем правового нігілізму, інших форм деформації правосвідомості й системи дієвих заходів правового виховання населення та протидії правовому нігілізму. Це свідчить про актуальність обраної теми дослідження, його важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Теоретичну основу дослідження становлять праці таких відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, як: В.І. Акуленка, Б.І. Андрусішина, В.О. Безбородого, Д.М. Бойка, В.М. Братасюка, Й. Віга, О.В. Волошенюка, В.В. Головченка, І.П. Голосніченка, А.М. Гуза, С.Д. Гусарева, Т.А. Денисової, О.С. Дьоміної, А. Ейде, О.О. Євченко, Н.М. Смельянової, О.О. Іванова, Р.В. Каламаж, В.С. Ковальського, В.В. Копейчикова, В.І. Коростея, В. Крауса, О.Р. Копієвської, О.Г. Кушніренка, Т.В. Лютого, М.І. Матузова, А.І. Новікова, А.Ю. Олійника, Н.М. Оніщенко, І.В. Осики, І.В. Петрової, М.К. Подберезького, В.М. Селіванова, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюка, Т.М. Слінька, О.Л. Слюсаренка, В.Я. Тація, Ю.М. Тодики, В.А. Туманова, Г.В. Тригубенко, В.В. Чернея, В.Є. Чиркіна, О.Ф. Фрицького, Ю.С. Шемшученка, В.І. Шинкарука та інших.

Значну увагу в роботі дисертант приділив ідеям видатних філософів, зокрема С. К'єркегора, Ф. Ніцше, Л. Фейєрбаха, М. Шелера, А. Шопенгауера, О. Шпенглера, М. Штірнера, Ф.Г. Якобі та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана як планове дослідження в рамках науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом „Дослідження проблем гуманітарних наук” (ініціативна тематика; протокол № 5 засідання Вченої ради університету від 27 січня 2005 р.).

Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 1 лютого 2007 р. (протокол № 6) та включена до Переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (2007 р.) (Академія правових наук України, м.Харків, 2008).

Питання, що розглядаються в роботі, мають практичне значення для реалізації Програми правової освіти населення України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366, Національної програми правової освіти населення, затвердженої Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001, Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні від 1 липня 2004 р. № 1-7/6-98, Зasad державної політики України в галузі прав людини, затверджених Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. № 757-XIV, Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–

2009 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретичне обґрунтування сутності поняття правового нігілізму, який негативним чином впливає на становлення України як демократичної, правової, соціальної держави, а також розроблення організаційно-правового механізму подолання нігілістичних проявів у суспільстві.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі *завдання*:

– сформулювати авторське визначення правового нігілізму та розробити класифікацію форм прояву досліджуваного соціально-юридичного феномену;

– розглянути генезу та розвиток явища правового нігілізму в історії Української держави та суспільства в цілому;

– визначити основні і додаткові причини та умови поширення правового нігілізму за сучасних умов розвитку Української держави;

– визначити найбільш ефективні та результативні правовиховні заходи, спрямовані на подолання різних форм деформації правосвідомості, в тому числі правового нігілізму;

– визначити роль сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів у подоланні проявів правового нігілізму серед неповнолітніх;

– сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на запобігання правовому нігілізму законодавчими засобами;

– запропонувати організаційно-правовий механізм подолання правового нігілізму.

Об'єктом дослідження є негативні прояви правосвідомості громадян України та їх вплив на правові відносини.

Предметом дослідження є правовий нігілізм як негативний соціально-юридичний феномен та заходи його подолання.

Методи дослідження. Дисертаційну роботу виконано на основі загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Історичний метод надав змогу дослідити, яким чином відсутність демократичних традицій під час становлення і розвитку Української держави у складі інших держав вплинула на формування правової культури та правосвідомості громадян. За допомогою порівняльного методу встановлено відмінності між профілактично-виховною діяльністю в Україні та країнах Західної Європи, Сполучених Штатах Америки. Завдяки спеціально-юридичному методу здійснено аналіз окремих норм Конституції України, нормативно-правових актів, які регулюють питання у сфері правової освіти населення, виховання дітей тощо. Метод сходження від абстрактного до конкретного дозволив поглибити понятійний апарат теорії держави і права, зокрема дисертантом удосконалено такі поняття, як: правовий нігілізм, деформація правосвідомості, форми прояву деформації правосвідомості, правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, сформульовано поняття організаційно-правового механізму подолання правового нігілізму тощо. Статистичний

метод використовувався при вивченні та аналізі статистичних даних правоохоронних органів щодо стану та динаміки злочинності в цілому, а також окремо злочинів економічної спрямованості, злочинності неповнолітніх в Україні. За допомогою формально-логічного методу дисертантом систематизовано і узагальнено емпіричний матеріал та обґрунтовано ряд висновків правового характеру. Аксіологічний метод дозволив визначити та обґрунтувати значення удосконалення правового виховання і навчання з метою підвищення рівня правової культури суспільства в цілому. Метод опитування (анкетування) використано з метою вивчення громадської думки населення України про роль і значення права в суспільному житті. Крім того, проведено опитування викладачів вищих навчальних закладів та вчителів загальноосвітніх шкіл з метою з'ясування рівня правової культури молоді.

Емпіричну базу дослідження становлять норми чинного законодавства України, міжнародно-правові документи, офіційна статистика Міністерства внутрішніх справ України, а також статистичні дані, отримані в результаті власних досліджень дисертанта:

- результати анкетування 210 вчителів середніх загальноосвітніх шкіл трьох ступенів (початкова школа, основна школа, старша школа) (середня загальноосвітня школа № 72 (м. Київ), середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 1 (м. Яготин), середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 2 (м. Яготин), середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 (м. Яготин), Супоївська загальноосвітня школа I–III ступенів, середня загальноосвітня школа № 184 (м. Київ), Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 18 для слабочуючих дітей (м. Київ), а також педагогів вищих навчальних закладів (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Національна академія державного управління при Президентіві України);

- результати соціологічного опитування 250 респондентів різного віку, статі, рівня освіти тощо;

- результати опитування 145 випускників юридичних факультетів вищих навчальних закладів;

- вивчення практики організації профілактично-виховної роботи Великобританії, Швеції, Німеччини, Сполучених Штатів Америки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є одним із перших в Україні комплексних наукових досліджень проблем правового нігілізму та механізму його подолання, зокрема через визначення ролі сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів у підвищенні рівня правосвідомості й правової культури громадян.

Наукова новизна дисертаційної роботи конкретизується у таких положеннях та висновках:

уперше:

– досліджено прояви взаємодії форм деформації правосвідомості (правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий фетишизм, правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, правовий конформізм, правова демагогія, переродження правосвідомості) і визначено причини поширення для кожної з них;

– систематизовано фактори, що впливають на якість правового виховання та навчання неповнолітніх у загальноосвітніх навчальних закладах, до яких відносяться: фактори державного значення (економічні, соціальні); фактори в освітній сфері (професійні, а також інтенсифікація правового навчання, зміст правового виховання, недодержання принципів організації правового виховання, недостатнє інформаційне забезпечення, невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків учителя правознавства);

– запропоновано авторське бачення ролі та значення правовиховного впливу сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів у подоланні правового нігілізму. Визначено, що ці суб'єкти є основою правової соціалізації особистості та ключовими суб'єктами запобігання протиправної поведінки неповнолітніх, як однієї з форм прояву правового нігілізму;

– обґрунтовано доцільність прийняття Закону України „Про правову освіту”, а також розроблено концепцію його структури;

удосконалено:

– дефініції понять „нігілізм”, „правовий нігілізм”, „структура правового нігілізму”, „форми прояву правового нігілізму”, „правовий дилетантизм”, „правовий ідеалізм”, „правове виховання”, „правова освіта”, „самоосвіта” тощо з метою підвищення якості відповідного законодавства;

– систему форм прояву правового ідеалізму;

– класифікацію форм прояву правового нігілізму та принципів правового виховання;

набуло подальшого розвитку:

– механізм подолання правового нігілізму, який становить єдину систему організаційних і правових заходів, спрямованих на підвищення ролі та значення права в суспільному житті, рівня правової культури громадян з метою мінімізації проявів деформації правосвідомості;

– ідея про те, що побудова правової держави неможлива без високого рівня правової культури та правосвідомості як населення в цілому, так і правлячої еліти зокрема;

– концептуальні засади удосконалення чинного законодавства у сфері запобігання правовому нігілізму (Закони України „Про освіту”, „Про дошкільну освіту”, „Про телебачення і радіомовлення”);

– положення про необхідність створення безперервної системи правової освіти, починаючи з дошкільних навчальних закладів із подальшим продовженням у загальноосвітніх навчальних закладах, вищих навчальних закладах тощо;

– ідея про доцільність прийняття Закону України „Про безоплатну правову допомогу” з метою реалізації гарантій прав людини у сфері доступу до правосуддя.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення і практичні результати є внеском у теорію держави і права та можуть бути використані у: – науково-дослідній роботі з відповідної проблематики; – навчальному процесі при вивченні таких навчальних курсів, як „Теорія держави і права”, „Права людини”, „Юридична психологія”, „Правові питання культурної політики” та інших, а також при підготовці відповідних підручників і навчальних посібників (Акт впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження у навчальний процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 14 квітня 2010 р. № 01-10/823);

– правотворчості при подальшому вдосконаленні чинного законодавства України з питань боротьби з правовим нігілізмом;

– профілактичній діяльності з метою усунення детермінант злочинності та різних фонових явищ серед неповнолітніх;

– виховній діяльності в сім’ї та загальноосвітніх навчальних закладах з метою підвищення рівня правосвідомості й правової культури дітей та молоді (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Спеціальної загальноосвітньої школи-інтернат № 18 для слабочуючих дітей від 1 квітня 2010 р.).

Апробація результатів дисертації. Окремі положення дисертації, які виносяться на захист, були оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції „Треті юридичні читання” (м. Київ, 2007), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи” (м. Тернопіль, 2008), III Міжнародній науково-практичній конференції „Від громадянського суспільства – до правової держави” (м. Харків, 2008), III Міжнародній інтернет-конференції „Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми” (м. Тернопіль, 2008), Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених „Права людини у філософському, політологічному, соціологічному та правовому вимірах” (м. Харків, 2008), I Міжнародній науково-практичній конференції „Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи” (м. Одеса, 2009).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено в чотирьох публікаціях у фахових виданнях, затверджених ВАК України, та в шести тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел на 21 сторінці (містить 201 найменування) та 16 додатків на 19 сторінках.

Загальний обсяг роботи – 199 сторінок, з них основного тексту – 158 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** дисертації обґрунтована актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, сформульовані мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, інформація про практичне впровадження результатів дослідження, їх апробацію на конференціях і публікації у фахових виданнях.

Перший розділ „Теоретико-методологічна та історична характеристика правового нігілізму” складається з двох підрозділів, в яких розглядається сутність, природа походження та розвиток правового нігілізму в суспільстві в цілому та окремо в Українській державі.

У *підрозділі 1.1. „Поняття та форми прояву правового нігілізму”* розкрито етимологію слова „нігілізм” та сформульовано авторське визначення нігілізму такого змісту: багатоаспектне поняття, що проявляється в різних сферах людського буття, основними характеристиками якого є заперечення, відкидання або ігнорування загальноприйнятих норм, правил, цінностей, традицій, ідей тощо.

Розглядаються підходи до розуміння категорії правового нігілізму різних науковців та на основі аналізу цих підходів сформульовано авторське визначення правового нігілізму.

Доведено, що правовий нігілізм не можна обмежувати виключно сферою права, оскільки:

- правовий нігілізм є соціальним феноменом і виникає внаслідок оціночного ставлення (негативного або позитивного) до права;
- будь-яка сфера суспільного життя (економічна, політична, правова тощо) взаємопов'язані між собою. Крім того, вони не можуть існувати відокремлено. Кожна з них є частиною цілого і кожний елемент цього цілого нерозривно пов'язаний між собою та впливає один на одного;
- право регулює практично всі сторони суспільного життя;
- відбувається подальший розвиток суспільних відносин, які є передумовою виникнення нових не врегульованих питань, що потребують законодавчого вирішення. Поки ці питання не будуть врегульовані на законодавчому рівні, їх порушення є проявом нігілізму.

Значну увагу приділено структурі правового нігілізму, яка являє собою сукупність певних компонентів, що впливають на правосвідомість суб'єкта і тим самим регулюють, спрямовують і визначають його діяльність. До структурних компонентів правового нігілізму дисертант відносить такі: емоційний, інформаційний, аксіологічний.

Підрозділ 1.2. „Генеза явища правового нігілізму” присвячено виникненню та поширенню явища нігілізму в Україні та світі.

Досліджено історію розвитку нігілізму як явища, починаючи від Стародавнього світу до сьогодення. З'ясовано, що нігілістичні тенденції з'явилися вже у філософських школах Стародавнього Сходу, античності, Середньовіччя. Нігілізм був представлений також і в мусульманських країнах різними релігійними рухами. Крім того, значну увагу явищу правового нігілізму приділяли у своїх роботах видатні мислителі минулого. Серед них відзначимо Г. Бена, Ф. Ніцше, І. Тургенєва, Л. Фейєрбаха, М. Хайдегера, А. Шопенгауера, О. Шпенглера та інших.

У результаті вивчення різних сфер культурного життя зроблено висновок, що нігілізм мав значний вплив не лише на творчість письменників, філософів, а й митців театру, живопису, скульптури, фотографії.

Дослідження історичного минулого України дало підстави виділити декілька етапів розвитку та становлення нашої держави в залежності від ставлення до правових цінностей з боку держави і суспільства: українські землі за часів Київської Русі; українські землі у складі Литви та Польщі; період перебування України у складі Російської імперії; період перебування України у складі СРСР; період незалежної України.

Найбільший поштовх до поглиблення та поширення правового нігілізму дисертант пов'язує з періодом перебування України у складі Російської імперії та Радянського Союзу. Відсутність демократичних традицій державотворення; нерівність перед судом; неконтрольований самосуд; нещадність та масштабність репресій; декларативність права; викорінення інакомислення; „закритість” нормативних документів від широкого загалу; маніпулювання правовими нормами „творців” права на власний розсуд у поєднанні з обмеженням прав і свобод людини; панування в державі насилля, беззаконня та свавілля – ці та інші проблеми стали беззаперечними чинниками, які негативним чином позначилися на правовій свідомості та правовій культурі українського народу.

Тоталітаризм за часів Радянського Союзу, як політична система, мав підґрунтям три основні засади, а саме: суспільство, яке повністю підкорялося волі правлячої партії на чолі з вождем; масова пропаганда, яка базувалася на соціально-класових ідеях, а також тотальні репресії та насильство. Ці та інші причини стали беззаперечними чинниками, які негативним чином позначилися на рівні правосвідомості та правової культури громадян сучасної України.

Нині дедалі більше зростає роль права, як важливого регулятора суспільних відносин, проте економічна, політична, соціальна нестабільність в державі сприяють лише поглибленню правового нігілізму. Загострюють ситуацію і такі негативні явища сьогодення, як криміналізація суспільства, корупція, порушення прав та свобод людини і громадянина, декларативний характер значної кількості норм чинного законодавства.

Другий розділ „Деформація правосвідомості та інші причини правового нігілізму” складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. „Деформація правосвідомості як фактор правового нігілізму” акцентується увага на основній причині появи та поширення правового нігілізму – деформації правосвідомості.

У результаті аналізу визначення поняття правової свідомості дисертант дійшов висновку, що остання складається з гносеологічного (пізнавального), оціночного та мотиваційного компонентів.

Визначено, що право і правосвідомість нерозривно пов’язані між собою. Про це свідчить те, що правосвідомість передує праву, адже воно виражає погляди певної частини суспільства або суспільства в цілому; стан законності, правопорядку в державі, а також рівень дотримання населенням загальнообов’язкових правил поведінки, встановлених державою, прямо залежать від рівня правосвідомості населення; правова система, що склалася в державі, певним чином впливає на формування і розвиток правової свідомості населення.

Встановлено, що нерідко під впливом багатьох факторів (історичні передумови, економічна, політична ситуація в державі, інші явища дійсності) так звана „позитивна” правосвідомість громадян перетворюється у деформовану.

Форми деформації правосвідомості – це різноманітні прояви правової свідомості, які розрізняються за ступенем викривлення ідеологічних, психологічних і поведінкових елементів правосвідомості та які розкривають зміст того чи іншого явища.

Поряд із правовим нігілізмом у дисертації розкрито сутність та досліджено прояви взаємодії таких форм деформації правосвідомості, як правовий ідеалізм, правовий фетишизм, правовий інфантилізм (проявляється у недостатній сформованості або несформованості поглядів про значення права в житті держави, його роль у регуляції суспільних відносин, а також у завищеній оцінці рівня власних правових знань конкретною особою), правовий дилетантизм (діяльність суб’єктів, які займаються юриспруденцією, тлумаченням правових норм, оцінкою юридичної ситуації, не маючи при цьому спеціальної підготовки та глибоких знань у цій сфері), правова демагогія, правовий конформізм, переродження правосвідомості.

Особливу увагу приділено взаємозв’язку та взаємодії правового нігілізму та правового ідеалізму, оскільки саме ці форми деформації правосвідомості, на думку дисертанта, найбільше розповсюджені в Україні. Правовий ідеалізм являє собою соціально-юридичний феномен, протилежний правовому нігілізму, який має схильність до перебільшення значення права та його регулятивних можливостей, характеризується буквальним сприйняттям права, наданням йому нереальних можливостей змінювати ситуацію в державі у позитивний бік.

Серед найбільш поширених форм прояву правового ідеалізму виділено такі: буквальне сприйняття права як засобу регулювання суспільних відносин; сліпа віра громадян у те, що прийняті нормативно-правові акти здатні змінити життя на краще; сприйняття права як певної абстракції, яка не

має нічого спільного з реальними можливостями; перебільшення можливостей закону як з боку громадян, так і з боку законодавців.

У підрозділі 2.2. „Інші соціальні причини поширення правового нігілізму” звертається увага на те, що поряд із деформацією правосвідомості на поширення правового нігілізму впливає низка детермінант, серед яких найбільший вплив мають наступні: злочинність, корупція, неможливість реалізації гарантованих законодавством прав і свобод людини і громадянина, конфронтація органів державної влади, недосконалість національного законодавства, недовіра громадян до органів державної влади тощо.

Найбільш небезпечною формою прояву правового нігілізму є криміналізація суспільства, що проявляється у злочинності. Адже злочин може посягати на суспільний лад України, власність, громадську безпеку, особисті, політичні, трудові, майнові та інші права, свободи людини і громадянина.

З-поміж низки причин поширення правового нігілізму найбільшу небезпеку становлять порушення прав та свобод людини, а також неможливість реалізації гарантованих Конституцією та законами України прав громадян.

Третій розділ „Організаційно-правовий механізм подолання правового нігілізму в Україні” складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. „Поняття організаційно-правового механізму подолання правового нігілізму” представлено цілісний механізм подолання правового нігілізму та запропоновано його визначення.

У межах механізму подолання правового нігілізму дисертант виділяє організаційні та правові заходи. Останні є сукупністю правових засобів і способів, які спрямовані на задоволення потреб громадян в одержанні знань про право, удосконалення правової освіти з метою підвищення рівня їх правосвідомості та правової культури. Під організаційними заходами подолання правового нігілізму слід розуміти діяльність органів державної влади та недержавних утворень, спрямовану на подолання деструктивних явищ соціальної дійсності, пов'язаних зі сферою права.

У підрозділі 3.2. „Загальнодержавні заходи подолання правового нігілізму” визначено систему заходів, спрямованих на подолання проявів правового нігілізму, що мають здійснюватися на державному рівні. Серед таких заходів дисертант виділяє забезпечувальні, охоронні, інформаційні, превентивно-просвітницькі.

Особливу увагу приділено проблемі реального забезпечення безоплатною правовою допомогою соціально незахищених громадян у кримінальних, цивільних та адміністративних справах. Встановлено, що у цьому контексті нагальним є прийняття Закону України „Про безоплатну правову допомогу”. Це стане важливим кроком у реалізації гарантій прав людини у сфері доступу до правосуддя усіх без винятку громадян України. Вирішення вимагає і проблема недостатнього фінансування з боку держави діяльності „безоплатних адвокатів”, адже на сьогоднішній день рівень оплати

їх роботи є надзвичайно низьким, що позначається на ініціативності та продуктивності праці адвокатів.

Підрозділ 3.3. „Правова освіта і правове виховання як необхідні умови формування правосвідомості та правової культури громадян” присвячено ролі та значенню належної правової освіти та виховання населення в умовах необхідності подолання правового нігілізму та різних проявів деформації правосвідомості.

Акцентується увага на необхідності виховання політичної та виборчої різновидів загальної культури, підвищення рівня позитивної соціально-правової активності громадян, оскільки остання проявляється не лише в розумінні та усвідомленому ставленні до власних прав і обов'язків, а й у добровільності виконання приписів закону. Визначено, що формування у людини поваги до права, закону повинно здійснюватися не лише через знання своїх прав і свобод, а й через усвідомлення власних обов'язків. Це надасть змогу в майбутньому уникнути егоїстичних та безвідповідальних проявів у поведінці особи, правопорушень (злочинів), виховати свідоме ставлення до права, сформувати належний рівень правової культури.

Встановлено, що важливе значення для формування високого рівня правової культури має правове виховання, яке має на меті розв'язання гносеологічних, емоційних та біхевіористичних завдань, досягнення яких сприятиме найбільш ефективному здійсненню правовиховного процесу.

Акцентується увага на тому, що серед основних форм правового виховання (правова пропаганда, правова агітація, правова самоосвіта) найбільш ефективною і результативною є правова освіта (навчання).

Доведено необхідність розробки проекту і прийняття Закону України „Про правову освіту” та запропоновано його структуру.

У підрозділі 3.4. „Роль сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів у подоланні правового нігілізму” акцентується увага на тому, що в процесі правової соціалізації особи важливу роль відіграють такі соціальні інститути як сім'я та загальноосвітній навчальний заклад, адже саме з дитинства закладаються основи поведінки.

Поряд із сприятливим кліматом у родині важливе значення у вихованні дитини має організація дозвілля. Останнє, будучи важливою сферою життєдіяльності людини, є безпосереднім чинником, що впливає на формування та становлення особистості.

Особливе значення у формуванні правосвідомості та правової культури молоді мають загальноосвітні навчальні заклади. Разом із тим, на якість правового виховання молоді у загальноосвітніх навчальних закладах впливає ряд факторів, серед яких: фактори державного значення (економічні, соціальні); фактори в освітній сфері (професійні, інтенсифікація правового навчання, зміст правового виховання, недодержання принципів організації правового виховання, недостатнє інформаційне забезпечення, невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків учителя правознавства).

Ефективним превентивним засобом правового нігілізму є профілактичні заходи. Профілактика правопорушень і злочинів серед неповнолітніх та попередження інших негативних явищ є, насамперед, завданням педагогічним. Важливе місце у цьому посідає рання профілактика, яка має починатися з початкової школи, коли саме закладаються основи характеру, взаємодії дитини з соціальним середовищем тощо. Крім того, виховна робота педагогів також має бути спрямована на проведення психологічної профілактики, виявлення будь-яких відхилень у поведінці та їх корекції, виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми правопорушень.

ВИСНОВКИ

1. Правовий нігілізм – це сформоване в масовій, груповій або індивідуальній свідомості зневажливе ставлення (відверте або приховане) до права як регулятора суспільних відносин, заперечення його значення у суспільно-політичному житті держави, відкидання або ігнорування приписів права.

Форми прояву правового нігілізму – конкретні способи зовнішнього виразу антиправового або, навіть, злочинного характеру, які виявляються в поведінці як громадян, так і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування.

Класифікація форм вираження правового нігілізму виглядає таким чином: за рівнем правової свідомості (на рівні буденної правової свідомості, на рівні професійної правосвідомості, на рівні правосвідомості посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування); за кількістю суб'єктів-носіїв (масовий правовий нігілізм, груповий правовий нігілізм, індивідуальний правовий нігілізм); за джерелом походження (первинний правовий нігілізм, набутий правовий нігілізм); за ступенем відкритості (відвертий правовий нігілізм, прихований правовий нігілізм).

Правовий нігілізм на сучасному етапі розвитку Української держави проявляється в наступних формах: порушення норм чинного законодавства, що проявляється у криміналізації суспільства, вчиненні різних видів правопорушень; ігнорування положень норм права, недодержання заборон та невиконання юридичних обов'язків; корупційні прояви, а також пов'язана з цим безкарність винних у вчиненні злочинів; порушення прав та свобод людини і громадянина, гарантованих Основним Законом держави; конфронтація між гілками влади, що не виключає нецивілізовані методи розв'язання конфліктних ситуацій між посадовими особами органів державної влади; популізм суб'єктів політики; відсутність поваги та довіри до державних структур (особливо до правоохоронних органів та суду); прийняття нестабільних, неузгоджених та безсистемних нормативно-правових актів.

2. Правовий нігілізм є різновидом соціального нігілізму, витоки якого сягають часів Стародавнього світу. Нігілістичні тенденції були притаманні цілій низці філософських шкіл Стародавнього Сходу (адживікізм Маккхали Госали, Пурана Кассапи та Каччаяна, чарвака, буддизм хінаяни), античності (вчення Горгія, Піррона, Гегесія, Феодора, кінізм та релігійно-філософська течія – гностицизм), Середньовіччя (павліканство, богомільство, катаризм, а також вчення альбігойців, адамітів і таборитів). На Мусульманському Сході нігілізм був представлений релігійними рухами ісмаїлітів та карматів.

Поширення правового нігілізму на теренах України пояснюється, насамперед, історичним досвідом, який набула наша держава, перебуваючи в залежності від інших держав. Особливо вплинуло на поширення досліджуваного явища перебування України в складі Російської імперії та Радянського Союзу, в яких право витіснялося мало не на останній план, надаючи першочергове значення ідеологічним нормам.

3. Встановлено, що основною причиною виникнення і поширення правового нігілізму в Україні є деформація правосвідомості, яка являє собою негативне соціально-правове явище, виникненню якого передують історичні, соціально-економічні, політичні та інші причини і яке виявляється у викривлених поглядах, ідеях, переконаннях носіїв правосвідомості про цінність права та його роль у суспільному житті, законність, правопорядок.

За суспільною небезпекою (від менш до більш небезпечних) форми деформації правосвідомості ієрархічно можна зобразити таким чином: правовий інфантілізм, правова демагогія, правовий конформізм, правовий дилетантизм, правовий ідеалізм, правовий нігілізм і переродження правосвідомості.

Серед інших соціальних причин поширення правового нігілізму найбільше на його розповсюдження впливають порушення прав і свобод людини, а також неможливість реалізації гарантованих Конституцією та законами України прав громадян.

4. Підвищення рівня правосвідомості та правової культури суспільства вимагає підвищення рівня та якості організації правового виховання, яке здійснюється шляхом навчання, пропаганди, агітації, самовиховання.

Найбільш ефективною і результативною формою правового виховання є правова освіта, тобто цілеспрямована, систематична діяльність навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, спрямована на засвоєння необхідного рівня знань про державу і право, формування та підвищення рівня правосвідомості та правової культури, виховання учасників правовиховного процесу в дусі поваги до закону та прав людини.

Правова освіта має здійснюватися у теоретичному, практичному, профілактичному, інформаційному, науково-просвітницькому та консультаційному напрямках. Важливим при цьому є створення безперервної системи правової освіти, починаючи з дошкільних навчальних закладів з наступним продовженням у загальноосвітніх, вищих та інших навчальних закладах. Причому організація такої правової освіти має відповідати вимогам

суспільства і здійснюватися відповідно до вікових та психологічних особливостей вихованців, учнів тощо.

5. Серед основних причин проявів правового нігілізму в молодіжному середовищі виділено недоліки сімейного виховання (сімейні конфлікти, дефіцит або відсутність родинного спілкування, турботи та любові до дитини, неправомірні поведінка батьків), неправильно організоване (неорганізоване) дозвілля молоді тощо. В умовах несприятливих реалій сьогодення, послаблення виховної функції сім'ї, негативного впливу оточення на підростаюче покоління значна роль у вихованні законослухняного і правосвідомого громадянина відводиться навчальним закладам, зокрема загальноосвітнім навчальним школам. Саме вони є фундаментом виховання і розвитку особистості.

Система факторів, що впливають на якість правового виховання молоді у загальноосвітніх навчальних закладах включає: фактори державного значення (економічні, соціальні); фактори в освітній сфері (професійні, інтенсифікація правового навчання, зміст правового виховання, недодержання принципів організації правового виховання (безперервності правової освіти, диференційованого підходу, доступності, відкритості, систематичності, послідовності та наступності, комплексності, гуманістичної спрямованості, спрямованості на формування правової активності, ціннісних орієнтирів, зв'язку теорії з практикою, цілісності правовиховного процесу), недостатнє інформаційне забезпечення, невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків учителя правознавства).

6. Реалізація визначених дисертантом заходів виховного впливу, спрямованих на подолання правового нігілізму, вимагає розробки та прийняття Закону України „Про правову освіту”, який має закріпити на законодавчому рівні необхідність правової освіти населення, створити належні умови для набуття громадянами правових знань з метою підвищення рівня правової культури та правової освіченості населення.

Потребує удосконалення нормативна база щодо діяльності загальноосвітніх навчальних закладів як суб'єктів здійснення профілактики злочинності та різних фонових явищ серед неповнолітніх шляхом внесення відповідних змін і доповнень, зокрема, пропонується:

– викласти абз. 5 ст. 56 Закону України „Про освіту” у такій редакції: “виховувати у дітей та молоді повагу до батьків, жінки, старших за віком, народних традицій та звичаїв, права, національних, історичних, культурних цінностей України, її державного і соціального устрою, дбайливе ставлення до історико-культурного та природного середовища країни”;

– доповнити ч. 2 ст. 11 Закону України „Про дошкільну освіту” таким повноваженням дошкільного навчального закладу: „формувати у дітей навички дотримання встановлених у суспільстві норм”.

З метою поширення інформації правового характеру серед широкого загалу, запропоновано доповнити Закон України „Про телебачення і радіомовлення” ст. 49¹ „Розповсюдження інформації, пов'язаної з

прийняттям або внесенням змін до нормативно-правових актів через засоби масової інформації” наступного змісту: „Державні та комунальні телерадіоорганізації зобов’язані безкоштовно у ранкові та вечірні години інформувати населення про прийняття, зміни або припинення нормативно-правових актів, які становлять важливе значення для громадян”.

7. Механізм протидії та подолання правового нігілізму є поняттям комплексним і поєднує в собі правові (сукупність правових засобів і способів, які спрямовані на задоволення потреб громадян в одержанні знань про право, удосконалення правової освіти з метою підвищення рівня їх правосвідомості та правової культури) та організаційні (діяльність органів державної влади та недержавних утворень, спрямована на подолання деструктивних явищ соціальної дійсності, пов’язаних зі сферою права) заходи.

Механізм подолання правового нігілізму – це єдина система організаційних та правових заходів, які спрямовані на підвищення ролі та значення права в суспільному житті, рівня правової культури громадян з метою мінімізації проявів деформації правосвідомості.

Система заходів подолання правового нігілізму включає: забезпечувальні (організація діяльності органів державної влади на правових засадах; забезпечення реалізації прав, свобод і виконання обов’язків людини і громадянина; створення належної судової системи; удосконалення національного законодавства); охоронні (реальне забезпечення безоплатною правовою допомогою соціально незахищених громадян у кримінальних, цивільних та адміністративних справах); інформаційні (інформаційне забезпечення споживачів правової інформації); превентивно-просвітницькі (підвищення рівня правової культури громадян шляхом правової освіти і виховання).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Макарова О.В. Історичні передумови виникнення явища правового нігілізму / О.В. Макарова // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 41. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – С. 80–86.

2. Макарова О.В. Низька правосвідомість і правова культура молоді як віддзеркалення недоліків сімейного та шкільного виховання / О.В. Макарова // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 43. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – С. 139–144.

3. Макарова О.В. Правовий нігілізм і правовий ідеалізм: реалії сьогодення / О.В. Макарова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 76–78.

4. Макарова О.В. *Форми прояву деформації правосвідомості населення України* / О.В. Макарова // *Часопис Київського університету права*. – 2009. – № 1. – С. 66–70.

Тези доповідей на конференціях, що додатково відображають результати дослідження:

5. Кончаковська О.В. Підвищення рівня правової культури підростаючого покоління як основа подолання правового нігілізму / О.В. Кончаковська // *Треті юридичні читання: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 25-26 квітня 2007 р.:* зб. тез доповідей. – Т. 1. – Київ, Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 63–66.

6. Макарова О.В. Підходи науковців щодо визначення поняття нігілізму / О.В. Макарова // *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи: Всеукраїнська науково-практична конференція, 11 квітня 2008 р.:* зб. тез доповідей. – Тернопіль, ТзОВ „Терно-граф”, 2008. – С. 67–70.

7. Макарова О.В. Джерела правового нігілізму в Україні / О.В. Макарова // *Від громадянського суспільства – до правової держави: III Міжнародна науково-практична конференція, 24 квітня 2008 р.:* зб. тез доповідей. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 71–73.

8. Макарова О.В. Правове навчання і виховання як необхідні складові підростаючого покоління / О.В. Макарова // *Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми: III Міжнародна інтернет-конференція, 15 жовтня 2008 р.:* зб. тез доповідей. – Тернопіль, 2008. – С. 84–86.

9. Макарова О.В. Принцип законності як умова забезпечення прав людини і громадянина / О.В. Макарова // *Права людини у філософському, політологічному, соціологічному та правовому вимірах: Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених, 19 грудня 2008 р.:* зб. тез доповідей. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 12–14.

10. Макарова О.В. Виховна діяльність у контексті Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні: теоретико-правовий аспект / О.В. Макарова // *Развитие государственности и права в Украине: реалии и перспективы: I Международная научно-практическая конференция, 24 апреля 2009 г.:* сборник научных трудов. – Симферополь, КРП „Издательство „Крымучпедгиз”, 2009. – С. 109–112.

АНОТАЦІЇ

Макарова О.В. Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних

і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертацію присвячено комплексному теоретико-правовому дослідженню правового нігілізму. Значну увагу приділено вивченню явища деформації правосвідомості та її формам (правовий ідеалізм, правова демагогія, правовий дилетантизм, правовий конформізм, переродження правосвідомості, правовий фетишизм), оскільки визначено, що вона є основною причиною виникнення і поширення правового нігілізму.

Особливу увагу приділено з'ясуванню ролі та значення сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів у подоланні правового нігілізму.

Внесено пропозиції щодо удосконалення окремих норм чинного законодавства щодо діяльності загальноосвітніх навчальних закладів як суб'єктів здійснення профілактики фонових явищ у молодіжному середовищі.

Обґрунтовано доцільність прийняття Закону України „Про правову освіту” та розроблено концепцію його структури з метою підвищення якості правової освіти та ефективності подолання різних форм деформації правосвідомості, однією з яких є правовий нігілізм.

Розроблено організаційно-правовий механізм подолання правового нігілізму.

Ключові слова: правовий нігілізм, деформація правосвідомості, форми деформації правосвідомості, механізм подолання правового нігілізму, правове виховання, правова освіта.

Макарова Е.В. Правовой нигилизм: теоретико-правовой аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена комплексному теоретико-правовому исследованию правового нигилизма, а также проявлению и взаимодействию других форм деформации правосознания, среди которых значительное внимание уделено правовому идеализму, правовому инфантилизму, правовой демагогии, правовому конформизму, правовому фетишизму и некоторым другим.

Рассмотрены различные взгляды ученых на определение правового нигилизма и сформулировано авторское понятие данной категории. На основе проведенного анализа классификаций форм проявления правового нигилизма разных авторов, предложена классификация форм правового нигилизма.

Исследовано историю становления и развития явления нигилизма со времен Древнего мира. Нигилизм в эти времена проявлял себя в открытой демонстрации неуважения к нормам, правилам, традициям, культурным

достижениям человечества; нарушении норм морали; подстрекательстве к совершению преступлений; побуждению к ощущению ненависти к миру и т.п.

На основе изучения истории Украинского государства предложена периодизация в развитии и становлении нашего государства в зависимости от отношения к правовым ценностям со стороны государства и общества.

Особое внимание уделено выяснению роли и значения семьи и общеобразовательных учебных заведений в преодолении правового нигилизма. На основании результатов проведенного опроса педагогов, анализа действующего законодательства Украины автором определена система факторов, влияющих на качество правового воспитания молодежи в общеобразовательных учебных заведениях, среди которых важное место занимают экономические, социальные, профессиональные причины, интенсификация правового обучения, уровень правового воспитания, принципы организации правового воспитания, информационное обеспечение, невыполнение или ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей учителя правоведения.

Внесено ряд предложений, которые касаются усовершенствования отдельных норм действующего законодательства относительно деятельности общеобразовательных учебных заведений как субъектов осуществления профилактики фоновых явлений в молодежной среде.

Обосновано предложения относительно необходимости принятия Закона Украины „О правовом образовании” с целью повышения качества правового образования и эффективности преодоления различных форм деформации правосознания, среди которых правовой нигилизм является наиболее опасным. Кроме того, разработан организационно-правовой механизм преодоления правового нигилизма.

Ключевые слова: правовой нигилизм, деформация правосознания, формы деформации правосознания, механизм преодоления правового нигилизма, правовое воспитание, правовое образование.

Makarova O. Legal nihilism: theoretical and legal aspect. – Manuscript.

Dissertation for obtaining an academic degree of the candidate of juridical sciences on specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law, History of Political and Legal Studies. – The National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, 2010.

This dissertation is dedicated to a comprehensive theoretical and legal research on legal nihilism. A major focus is placed on researching such phenomenon as a deformation of legal consciousness and its forms (legal idealism, legal demagogy, legal dilettantism, legal conformism, retrogression of legal consciousness, legal fetishism), since this very phenomenon is identified to be the main reason for legal nihilism to arise and spread.

Special attention is given to find out the role and significance of a family and general education establishments in terms of overcoming legal nihilism.

Proposals are made how to improve certain applicable law provisions as related to general education establishments acting as a provider of preventive treatment of background developments in the youth environment.

Reasons are given why it is suggested that the Law of Ukraine “On Legal Education” is required to be adopted and the structure of such law has been developed in order to improve the quality of legal education and to cope efficiently with various forms of legal consciousness deformations, one of which legal nihilism is.

An institutional and legal mechanism has been elaborated to overcome legal nihilism.

Key words: legal nihilism, deformation of legal consciousness, form of legal consciousness deformations, mechanism for overcoming legal nihilism, legal nurturing, legal education.